

ספרים

צור ארליך

תשוקתם של המחבר ושל גיבורו היא לתזוית, לחוסר המחויבות ולגלותו של ההלך ושל הרפתקן דבורה כהן, ללא כוונת שמן על בד, 2018. הוצג בבית האמנים ירושלים

פנסים צבעוניים בג'קוזי משיחי

נחמיה הוא רב, רופא־אילול, נוכל והרפתקן, שגרם לשבתי צבי להתאסלם. תשוקתו לספרים מוליכה אותו במסע אנרכיסטי עלִיז, פורק עול ומסוכן, בין חכמי ההלכה בפולין לחסידי המשיח בתורכיה

אין משיח לאנשים כמוני", אמר רביבקר לנחמיה כהן. רביבקר הוא מצורע החי בתוך פרווה מפוחלצת של דוב, מוקרן ביריבים על תקן דוב חי. נחמיה כהן הוא רב, רופא־אילול, הרפתקן, אספן ספרים, גיבור הרומן "נחמיה", האיש שעל פי מסורת היסטורית השתתף לתורכים שבתי צבי מרמה אותם ועומד לעלות בראש צבא על ירושלים. שבתי צבי הוא המשיח במשפט שפתחנו בו. נחמיה כהן עומד להיות איש כמו רביבקר. אין משיח לאנשים כמוהם. עניין לנו בספר הרפתקאות שהוא רומן היסטורי; בספר עלִיספרים גרוש ידענות מפולפלת במסורת עגנון וחיים באר, המסתחרר אל תוך מצבים קומיים, סאטיריים וטרגיים. יעקב צ' מאיר שם אצבע על מקטע־עורק של תולדות עם ישראל, המפכה בהולמס־פעם את הרמה הלאומית של הגלות ואת הפעלתנות הרוחנית היהודית. במקרה, הוא נמצא בריוק בתחילת אשמורה שלישית של האלף השני לספירה: שנת 1667 ומה שסביבה. העם במזרח אירופה – כלומר רובו המספרי של העם היהודי – מתאושש מפרעות ת'צ'ת'ט', נסוף בהמוניו אחר משיח־שק, ובמקביל עמל בקדחתנות על פיתוח ספרות ההלכה. ב'ת', ט', ש"ך – כל ה'ת'ים הקצרים האלה ועוד אחרים פועלים עתה בפולין ובסביבתה. ובשלוות ויניציאה ואמסטרדם תוססת כבר המודרנה ברמותיהם של המרפיסים מחד גיסא, וברוך שפינוזה מאידך גיסא. קפלו את המילניום השני לשלושה – והנה קו הקפל העליון, קו השבר, קו ההתחלה של מה שעודנו שרויים בשיפוליו. אל היורה הזו הטיל הסופר מאיר את צבעו.

אם סופו של נחמיה רבי־המעללים לעטות תחפושת רוב ואף להדיבק בצרעת קורמו רביבקר, עד כדי נשירת שש אצבעות ידו, האם יש אנשים שכן יש להם משיח? האם ליהודי במזרח־אירופה הרוויה שאחרי הילולת הריצח הגויית יש מה להפיש גאולה? "ממיר נראה לי שהכי הרבה ממלכה שיהודי יכול לשאת זה מה שאתה רואה כאן. ממלכה שנודדת עם היהודי", אמר שניאור, הענק אדום הזקן, רב החובל הסטנוני של האוניה בת־ציון המוליכה על פני הים השורר מאמינים אל המשיח החוש הוישב בפאתי איסטנבול ולעת צורך נעשית ספינת שורדיים. ועוד מפיה: "מה רצינו שמשיח יהיה? לא משוגע"; והעיקר: "כל הסיפור של משיח זה כי נמאס כבר מרברי החלקות של רבנים שלא אומרים מה שהם חושבים". שעל כך מודה

נחמיה, הנוסע בשלב זה אל המשיח צבי, "צריך להודות על האמת, אבל האמת כל כך נעדרת". רובי אבאלה גומבינר, המוכר לומרים בזמנו כ"מגן אברהם", הרמות המצטיירות כמו שמוכר הרומן שלפנינו מודדה איתה במיוחד, אמר מצידו כי משיח "הוא לא מישוה שמחפשים אותו מלכתחילה, אלא מישוה שכשמוצאים אותו מבינים שכל ימינו ביקשנו אותו ולא ידענו".

תשוקה לגלות

שבתי צבי לא היה לא כזה ולא כזה. חרפת סופו העידה על שעורייית ראשיתו. רומה שהוה הנניין היחיד שהרומן שלפנינו מציג לו תשובה ניצחת – תשובה המצויה כבר בנקודת המוצא ההיסטורית שלו, בעצם סיפור השבתאות שהציתה לבבות, גם לבבות של גדולי תורה, וגוועה בביוון. "נחמיה" אינו מתאמץ במיוחד לגלול את תשובתו זאת. נרמה שהפוליטיקה, נאולית או לא, לא מאוד מטרידה אותו; ועל

שקרייתו של שבתי צבי אין מה להכביר מילים. אם יש משהו פוליטי ברומן, הוא מצוי פחות בנושא המשיחי הגלוי ויותר במבנה. כאן, יותר מאשר בעצם הספק שהגיבורים מטילים באפשריותה של ממלכתיות יהודית, מצוי האנרכיזם של יעקב צ' מאיר.

כי אל מה תשוקתו של מאיר, תשוקתו של "נחמיה" הרומן, תשוקתו של נחמיה האיש? אל כל מה שאין תשוקתם של שבתי צבי ומשמשו ויודשו מופנית אליו. תשוקתם לזווית ולמסע ולחוסר המחויבות, ושנא גם באיו פינה נידחת בלב, לגלות, גלותו של ההלך ושל הרפתקן. תשוקתם אל הדרך שאין לה סוף וההיסטוריה שאין לה קץ. רומן פיקארסקי, כלומר סיפור של מסע העשוי אפיוודות ומפגשים־מפגשים, שבמרכזו הלך הרפתקן, כלומר סיפור דרך. כך תיאר המחבר את ספרו בראיון רדיו – אך כפי שסייג גם הוא, לא בריוק; כי לכל סצנה מרכזית בהתחלה יש סצנת־ראי בסוף, ולרוב המפגשים מווגים מפגשים חודרים, שלא

אומרת שירה

בכל סרלואי

מתגרד בחרסים

כל הזמן הולך אל מקום השתיקה ולא מגיע, כי שם האלוהים. ואין שעה נקה או נגע פלי לזעק פלי שמים איזה סימן שאלה, מ'אש מתקבל משמטם, כל הזמן חזק ודורש במפלא למרות שידע ועד שאין לי ספוי להבין, נקרה.

ספר שיריו השני של אופיר נריאל הוא ספר לאמיצים, כאלה המסוגלים לקרוא שירה חשופה, אינטימית ופצועה, של אדם העומד במעורמי כאבו מול אלוהים ומבקש את המענה שלו וישותו. בספר זה ממשיך ומעמיק נריאל את המהלך הפואטי שהחל לפני כעשור בספר ביכוריו "גור דין גוף", שבא חשבונו עם מגבלות הגוף והשפעתו על חיי המשורר. כאשר תמונת הגוף והמשורר מתפרק היקום של הקריאה הנואשת, האיזום, ליטוטת האלוהים. הספר בנוי ממכתמים קצרים, דוסיים, הבתובים בשורות פרוזה דיבורית ופונים אל האיל. נריאל אינו עושה הנחות למה שמעליו וגם לא לעצמו, ומפיק את חומרי חייו בחריפות אכזרית שעשויה הייתה להיקרא כדת-עלולות עצמות, אלמלא היה עומד ביסודה חשבון הנפש ועמדת המאמין המזכירה את משורר תהילים הצועק "אילי אילי למה עזבתני", או את איוב המתגרד בחרסים ותוהה על צדקת ייסוריו. היסורים הם נקודת מוצא מובהקת לשירה, אך בספרו של נריאל, בהיותם נקודת מוצא קיומית, הם גם שער לקשר עם העולם ועם האיל. וכן, השאלה על הקשר עם הבורא שבספר עמוקה וחזקה יותר משאלת ככלו של אדם.

העמדה הזו, של אדם המתייסר ועומד מול האיל השותק, מעניקה לספר את כוחו ואת רגעי החסד המובהקים שבו. בעולם שכולו חשכה בולטות נקודות האור, ובעולם שכולו ייסורים מקבל כל רגע על חסד ממשות שוברת לב. חסד יכול להיות במילת המלה, ויכרוך או ביכולת לקום בבוקר; "נוראות ונפלאות. בין שני השקבים האלה חיים שלנו ושלך נקטן מסתובבים בלופ אין סופי עד שנגמרו". וכך הולך "לתפוס את אלוהים" בדרכו של "ספר כמיהה" של המשורר לאונרד כהן ושאר היוצרים האהובים כל כך על נריאל: כנות הדיבור על הייסורים ועקבתם מאפשרים את תודעת הפלא, החסד והאהבה.

הפחד מהחושך הוא בשיירי. לכתוב בכת אתה את עצמך ואת כל אהוביך למרות ששירי עמי, כמעט אף פעם לא שומע אותו, צריך אירי מיקוד בשביל זה שאיננו שים בשבילי, לכן הולך לישן תמיד עם ספרים, מתחבק עם אני משועל כל הילה ורוב מנחם פריזמן, וזכר מקצט הכל של אהוד בנאי. כי גם שמת אני משתדל לזכר שיש שם נצח שמתקח לי, רק צריך לפתח אותו כדי להקנים איליו.

לתפוס את אלוהים

אופיר נריאל
חוסר הסכף - מדעי הרוח / 53 עמ'

אלא שארבעת הכתבים השונים דומים מדי זה לזה, וגם חוטי העלילה שלהם, ואני לא מצאתי את ידיו ואת רגליי גם בקריאה שנייה תוך רישום פרטים לזכרון בצד. גם מפתח המייזמי השימושי שבסוף הספר קצרה ידו מהושע.

דורקב משוררים

עדיין בתחום הספרות, אבל בעולם ספרותי אוד לגמרי מזה של תלמוד התורה ובניית אורח החיים, עולם השירה לעת מצוא - דווקא שם מוזמנת לקרא והתנגשות הערכית העיקרית בספר. זו התנגשות דומיננטית אך סמלית בין עולם האנרכיה השמת, עולם הבלגון והתוהו שיעקב צ' מאיר משקף גם בעלילה, לבין עולם המלכויות הנוצץ למראה, אך קודר ומסוכן לאמיזו של דבר, עולמם של אנשי שבתי צבי. דורקב משוררים מתחשב, בפועל, בין אברהם היחיני, ממשורר הדצר של שבתי צבי המתגלה כנבל ונעשה שטנו של נחמיה, לבין "דרכי", הלאו הוא התוכי המרפך של רב החובל שניאר.

הראשון מתהדר, מנוחך, בשיירו הגורפים את ההזק הקל של חרוי יהיה המשממים, שהעברית נתארה בהם ער דרא. "שירה כבירה, שירה אמיתית, היא דבר כה נדיר בימינו. הנה למשל שמע את זה, 'אפלי' רב העתה / שבתי צבי בגבורה / יחדש לנו סוד תורה" ... ויש לו עוד ועוד רהרה, בעוד מקומות בספר, ממש כפי שני העליות לחתנים בשמחת תורה או כנעם פתום במונני כשיר הרחיב שלה - "בלתי יעציה". האילו הרבי בעל המקור ממשך - "כי יינצו אנשים ונגפו אישה ודה, וכיבס האוסף את אפר הפרה, על מה תוכי עוד תסיפו סרה, על כן קרא שמה מרה ... כל מפרסת פרסה מעלת גרה, הא לכס את הנה העלמה ורה", וכן הלאה וכן הלאה: כשם שעל כל מילה אחרת משמיעים לו, בכל חרוי שלא יהיה, הוא משמיע שרשרת ארכית-ארכית של פסוקים חרויים השמה לצחוק ולמשיסה את היומרה השירית הסודרה, הוויתית, של חרוי התפארה וההכתרה, הכול, רזמו לנו התוכי, אפשר לרלות מן המקרא ולחרו לכאורה, אבל לא משם תבוא המשמעות. טובה שירת התוכי האקראית מחרוזי המייגעים של שמש המשיח.

גם בסגנונו מבקש "נחמיה" לפרוק עול ולחגוג חופש: הוא מולג בחן מרושל משוה בין שפה כתובה עכשווית לבין מחוה ללשון הרבנית בת הזמן, ולבין מעין מקבילה מומצאת לסגנון הדיבור היידי. רפיו הצופים הפתעות קטנות שהכמין הכותב לקרא הירען - גם לכובר הישיבות, וגם לזה שידע מרוע למשל את הרמיות, מן הבטלנים בבית הכנסת, נקראת משה תהילמוזוגיע (רמו: ע"ע דן בן אמוז). שבתי צבי, המחולל ההיסטורי של עלילת הספר, ותנועתו המשיחית, מתפקדים פה כאותם פנסים צבעוניים ב'קו' של חרוי היידי הצועה הם.

מאירים אותו בססגוניות, אך באור סרק של חרוי הרהרה תפלים לא מהם באים הבעבעו והקצף, ההוימה והחום היעיסוי.

לומר מפשטית-גמול. וכשאין לאיזה מעשה מן המעשים בן זוג בהמשך העלילה, מושרך אליו מעשה מילדותו של נחמיה או מחלומותיו.

כלומר, לא מסע שהוא שרשרת חוליות לפנינו, אלא מין שרשרת חוליות שהסתכנה בתוך עצמה בקפולים ועוויתות. אפשר ללכת בו לאיבוד בקלות, ותקף נראה שיש לכך סיבות נוספות; והתיאורים הגיאוגרפיים הברורים שהספר מספק, ואפילו המפה המצורפת (שצירי מי שצירי את העיטפה המעולה, מנחם הברשטט), רק משלים אותו ששבילי הספר נהירים לנו.

פורע אורח חיים

אך לא רק למפגשים ולדרכים נתון ליבו של נחמיה ושל כתובו, אלא בעיקר לספרים; ולכותבם יאמר: גם למה שכתבו בספרים. מאהבתו לספרים הוא עושה בהם פילילים. מברחה ומסתיר, וגונב ומציל, בלכתו בדרך ובשוכבו ונקומ: שרוך אל המשיח כביכול, וגם כבירתו ממנו לאחד שהואשם בהסגרתו למות והואשם לשואף בצדק? שלוש גרסאות לפחות מתנגשות בספר בשאלה זו: עם הספרים שרוך גם בלכתו בשליחות קטלנית מטעם עצמו אל העיר הנוצרית האסורה ליהודים 'צנסטוחובה, וגם בחותרו אל אשתו כמעין מנשחחים עגנוני אל קריינרל" שטרני עזובתו. אין לו לנחמיה יצר שריות, כך נדמה, וגם יצר האכילה והכבוד שלו מרוסנים ביותר, כי אל הספרים תשוקתו והם מושלים בו.

הנה מה שאומר על כך המגן אברהם, ר' אברהם אבאלה גומבינר. "צר תלמוד התורה גובר עליי. אין יצר גדול מיצר תלמוד תורה, יודע אתה, כל יצא רעיות כאין וכאפס ולעומת. אריה של אשי יצא מקודש הקודשים כשביטולו יצר עבודה ורה, כן? ככתוב בגמרא. אבל בגמרא לא כתוב לאן נכנס זה האריה. יודע אתה מרוע: כי אל הנמיה עצמה נכנס".

בנידון זה סמלית בחירתם של רוב החכמים בעת ההיא לכתוב את חרושיהם דווקא על חלק "אורח חיים" של "שולחן ערוך": חיי היומיום של היהודי, התפילות והברכות, השבתות והמועדים: לא דינו ממונות, לא איסורי-היתר, לא שטרה וטומאה, וראי לא מקוש וסנהדרין ומלוכה. נחמיה מדבר על זה - שוב עם בעל המגן אברהם, שאומר: "ומה כבר יכול לכתוב יודעי בודרוני כל יודעי צריך לכתוב פירוש על אורח-חיים, לפי מה שמאיר לו". גם ה"ט", הנהיה קצת אחר שבתי צבי בספר הזה, לפחות כבוח'אופציה, מתמקד בטרור אורח חיים, דווקא בספר שאורח החיים בו נפרע ומשתבש באופן שערורייתי, זוהי התרסותו הסמויה של המחבר נגד כל אותם מלכויות-שושורות משיחיים; התרסותו של נחמיה הורפתקן עצמו נגד אורח חיו של המחפש צרות והפתעות.

אבל בספרים הללו נמצא גם הבלגון הגדול של הספר "נחמיה". ארבעה כתבי-יד מרובצים בעלילה, נגנבים ונסחבים ומוסתרים ונתונים לתעלולים ולמעשי מרמה, להחבאה ולשרפה מרדומה. פנקס רפואות הכסף של נחמיה, היכרו של ה"ט", על אורח חיים, "נקודות הכסף" שהן השגות שברך על ה"ט", והגהות ה"ט" לאורח חיים: זה מבלבל כמו שהן נשמע. קווי העלילה הנפתלים ביותר, אולי המעניינים ביותר מנחמיה: ההפתעות, המתח והתחבולות הכרוכים בהם, הם אלה הנוגעים בגודלם של כתבי הדי;

נחמיה

יעקב צ. מאיר
ידיעות ספרים, 2019, 335 עמ'